

Uzбекиstan Respublikasi Vazirlar Mahkamasining
Ta'lim va Ilm Vazirligi

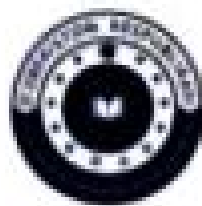
“DAVLAT TILI TARAQQIQIYOTI: MUAMMO VA YECHIMLAR”

respublika ikkinchi ilmiy-amaliy anjumani materiallari

N M I
S o A E R P
M Q v B D L
G T H M C K
R G J o
T

MA'RUFIYAT TILIMLARI TILIMI
JUMHURiyATIMIZNING TILIM VA ILM BOSHQARMANI

“DAVLAT TILI TARAQQIYOTI: MUAMMO VA YECHIMLAR”

**mavzusidagi respublika ikkinchi ilmiy-amaliy
anjumani materiallari**

MILLIY KIYIM-KECHAK NOMLARINING FRAZEOLOGIK BIRLIKLARDA QO'LLANILISHI Jumayeva Zubayda	58
ABDULLA QAHHOR ASARLARIDA QO'LLANILGAN IBORALARINING LINGVOKULTUROLOGIK TAHLILI Bahodjanov Mansurbek, Sadulbayeva Shaxida	61
PARANTEZ BIRLIKLARINING SEMANTIK-STILISTIK, FUNKSIONAL GRAMMATIK XUSUSIYATLARI (Erkin A'zam qissalari asosida) Bahodjanov Mansurbek, Fayzulloev Farrux	65
HAYVONLAR BILAN BOG'LIQ O'XSHATISHLARNING LINGVOKULTUROLOGIK TAHLILI ("Alpomish" dostoni misolida) Ashurov Dilmurod	68
BO'YIN ISHTIROKIDAGI PARALINGVIZM VA FRAZEOLOGIZMLAR Barotova Muhiya, Jo'rayeva Bibish	71
FEMINISTLIK OZINE TANLIKTI ANLATIWSHI LINGVISTIKALIQ QURALLAR Rzamuratova Zilxa	74
IKKI VA UNDA ORTIQ A'ZO NOMLARI ASOSIDAGI PARALINGVIZMLAR TAHLILI Barotova Muhiya	76
TIL BIRLIKLARINING LINGVOPOETIK TAHLILIGA DOIR To'yehiyev Abdurashid	80
DOSTONLAR MATNIDAGI SODDA VA MURAKKAB METAFORALARINING LISONIY TABIATI Xandamova Xanifaxon	86
O'ZBEK TILIDA KUCHAYTIRISH MA'NOSINING IFODALANISHI Rahmatova Hu'kar	89
TOG'AY MUROD ASARLARIDA TEONIM KOMPONENTLI METAFORALARINING KOGNITIV TADQIQI Xolnazarov Umid	94
Tuya LMGi asosida shakllangan maqollarning lingvokulturologik tadqiqi ("Tuya" hamda "Igra" detallari qatnashgan maqollar asosida) Gadoyeva Qanduz, Jumayeva Marjona	99
O'XSHATISHLAR VA MILLIY-MADANIY KONNOTATSIYA (TOHIR MALIKNING "SHAYTANA" QISSASI MISOLIDA) Turakulova Umidaxon	103
JAHON TILSHUNOSLIGIDA BOLALAR NUTQINING O'RGANILISHI Yarashova Naziba	108

Tuya I.MGi asosida shakllangan maqollarning lingvokulturologik tadqiqi
(“Tuya” hamda “igna” detallari qatnashgan maqollar asosida)

Gadoyeva Qanduz,

5-umumiy o'ra ta'lim maktabi o'qituvchisi,
qanduzmustafoyevna@mail.ru

Jumayeva Marjona,

Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi
Tel: + 998904132553

E-mail: jumayeva7@mail.ru

Annотatsiya. Maqolada “tuya” hamda “igna” detallari qatnashgan “Ignadek teshikdan tuyadek sovuq kirar”, “Ignadek gunoh tuyadek ko'rinadi”, “Ignaning teshigidan tuyani o'tkaza oladi” kabi maqollari tahlilga tortilgan. Mazkur maqollar qatnashgan ilmiy manbalar qiyoslanib variantlar o'zaro solishtirilgan.

Kalit so'zlar: zoonim, lingvokulturologiya, madaniy kod, o'rganish obyekti, madaniyat elementlari, paremiologiya, lingvokulturoema.

Maqollarda xalq tafakkuri va madaniyati birlashadi, millatning mental xususiyatlari, asry an'ana va turmush tarzida mavjud qadriyatlar o'zini namoyon etadi.

99

Lingvokulturologiya – ana shu mentallikni madaniy kodlar asosida o'rganadi va tilda tadbiq etadi. Lisonda barcha hodisalar milliylik va madaniyat asoslari bilan shakllangan holda mavjud bo'ladi. Tilning aloqa-aralashuv paytida esa mazkur jihat o'zini so'zlovchi kognitiv olami bilan birgalikda namoyon etadi. O'zbek xalq maqollari ham o'zida mental xususiyatlarni aks ettirishi jihatdan tegishli etnos haqida ma'lumot beradi.

Ignadek teshikdan tuyadek sovuq kirar.

O'zbek xalq paremlarida bir necha o'rinlarda *tuya* hamda *igna* obrazlari yonma-yan qo'llaniladi. “Ignani teshigidan tuyani o'tkaza oladi”, “Ignadek gunoh tuyadek ko'rinadi”, “Ignadek teshikdan tuyadek sovuq kirar” kabi maqollar shular jumlasidandir. Xalq nutqida qo'llanilayotgan har qaysi birlik o'z sababiga ega bo'lgani kabi, bu ikki obrazning bir o'rinida qo'llanishiga ham sabablar mavjud. Tilda ifodalanyotgan maqollarning aksariyati diniy omil asosida shakllangan. Xalq tafakkur tarzi va dunyoqarashi Islom olami madaniyatidan kuch olgan. Mazkur ikki tushunchaning ham qo'llanilishi muqaddas “Qur'oni Karim” ga borib taqaladi.

Albatta, oyatlarimizni yolg'on degan va ulardan kibr-havo bilan (yuz o'girgan) kimsalar uchun harqiz samo eshiklari ochilmas va toki tuya igna teshigidan o'tmas ekan, ular ham jannatga kira olmaslar (ya'ni hech qachon kirmaslar). Jinoyatkor — osiylarni mana shunday jarolagaymiz.

Muqaddas Qur'oni Karimda keltirilgan igna teshigidan tuya o'ta olishi kabi holat aslida hech qachon sodir bo'la olmaslikka dalildir. Kibr-havoga berilgan hamda Alloh kalomini yolg'on degan kimsalar, hech qachon jannatga kira olmaslar. Yuqoridagi oyatda tuyaning katta vami hamda ignaning kichik teshigi bir-biriga parallel holatda keltirilib “imkonsiz ish”, “hech qachon sodir bo'lmastik” mazmunini ifodalamoqda.

Qur'oni Karimdan avval Oloh tomonidan Muso paygambarga nozil etilgan “Injil” kitobida ham tuya va igna ko'zi haqida fikrlar mavjud.

Boyrning jannat shohligiga kirishidan ko'ra, tuyaning igna teshigidan

holda mavjud bo'ladi. Tilning aloqa-aralashuv paytida esa mazkur jihat o'zini so'zlovchi kognitiv olami bilan birgalikda namoyon etadi. O'zbek xalq maqollari ham o'zida mental xususiyatlarni aks ettirishi jihatidan tegishli etnos haqida ma'lumot beradi.

Ignadek teshikdan tuyadek sovuq kirar.

O'zbek xalq paremlarida bir necha o'rinlarda *nyo* hamda *igna* obrazlari yonma-yon qo'llaniladi. "Ignani teshigidan tuyani o'tkaza oladi", "Ignadek guroh tuyadek ko'rinadi", "Ignadek teshikdan tuyadek sovuq kirar" kabi maqollar shular jumlasidandir. Xalq nutqida qo'llanilayotgan har qaysi birlik o'z sababiga ega bo'lgani kabi, bu ikki obrazning bir o'zida qo'llanishiga ham sabablar mavjud. Tilda ifodalalayotgan maqollarning aksariyati diniy omil asosida shakllangan. Xalq tafakkur turzi va dunyoqarashi Islom olami madaniyatidan kuch olgan. Mazkur ikki tushunchaning ham qo'llanilishi muqaddas "Qur'oni Karim" ga borib taqaladi.

Albatta, ovatlarimizni yolg'on degan va ulardan kibr-havo bilan (yuz o'girgan) kimsalar uchun hargiz sams eshiklari ochilmas va toki tuya igna teshigidan o'tmas ekan, ular ham jannatga kira olmaslar (ya'ni hech qachon kirmaslar). Jinoyatkor — osiylarni mana shunday jazolagaymiz.

Muqaddas Qur'oni Karimda keltirilgan igna teshigidan tuya o'ta olishi kabi holat aslida hech qachon sodir bo'la olmashka dalildir. Kibr-havoga berilgan hamda Alloh kalomini yolg'on degan kimsalar, hech qachon jannatga kira olmaslar. Yuqoridagi oyatda tuyaning katta va'ni hamda ignaning kichik teshigi bir-biriga parallel holatda keltirilib "imkonsiz ish", "hech qachon sodir bo'lmashlik" mazmunini ifodalamoqda.

Qur'oni Karimdan avval Olooh tomonidan Muso paygambarga nozil etilgan "Injil" kitobida ham tuya va igna ko'zi haqida fikrlar mavjud.

Boyning jannat shohligiga kirishidan ko'ra, tuyaning igna teshidan o'tishi osonroqdir.

Ushbu iboraning kelib chiqishining ikki omili mavjud. Muqaddas Kitobning ba'zi tarjimonlari bunday iboraning paydo bo'lishiga asl Injil matnining tarjimasidagi xatolik sabab bo'lgan deb hisoblashadi: "tuya" o'rniga "qalin arqon" yoki "kema arqoni" o'qilishi kerak, tuya istilohi haqiqatan ham mumkin emas, deb ta'kidlashadi.

Bir badavlat yahudiy yigit Isoning oldiga kelib: "Ustoz! Abadiy hayotga ega bo'lish uchun nima qilishim mumkin?"

Masih javob berdi:

-Siz amrlarni bilasiz: zino qilmang, o'ldirmang, o'g'irlik qilmang, yolg'on guvohlik bermang, safa qilmang, ota-onangizni hurmat qiling.

U bu yerda yahudiy xalqining butun diniy va fuqarolik hayoti qurilgan Muso qonunining o'nta amrini sarab o'tadi. Yigit ularni tanimadi. Darhaqiqat, u Isoga shunday javob beradi:

-Bularning barchasini yoshligimdan saqladim.

Shunda Masih shunday deydi: "Sizga bir narsa yetishmaydi: boring, bor narsangizni sotib, kambag'allarga bering, shunda osmonda xazinaga ega bo'lasiz, va kelib, menga ergashing".

Yigitning bu so'zlarga munosabati haqida Xushrubar shunday deydi: "Bu so'zni eshitib, yigit qayg'u bilan ketdi, chunki uning katta mulki bor edi".

Hafsalasi pir bo'lgan yigit chiqib ketadi va Masih shogirdlariga o'sha so'zlarni aytadi: "Boy odamning Omon Shohligiga kirishi qiyin, Yana sozlarga aytamanki, boy odamning Omon Shohligiga kirishidan ko'ra, tuyaning igna teshigidan o'tishi osonroqdir".

Ushbu epizodni shu tarzda tushlash eng oson.

Birinchidan, boy odam haqiqiy nasroniy bo'la olmaydi.

Ikkinchidan, chinakam haqiqiy nasroniy – Masihning izdoshi bo'lish uchun kambag'al bo'lish, barcha mulkdan voz kechish, hamma narsani sotish va kambag'allarga tarqatish kerak,

narsani "berishi" kerak bo'lgan juda "kambag'al" sifatida harakat qilishadi.

O'zbek klassik adabiyotida ham igna ko'zi iborasi *Chashmi so'zon* shaklida qo'llanilib, bir qancha g'azallarda obraz yaratish maqsadida qo'llaniladi. Xususan, Turdi Farog'iyning "Turdiman" radifli g'azalida quyidagi holatni ko'rish mumkin.

Qatrayam nochi, ammo zoti qulzum Turdiman,

Kelturun amvojg'a bahri talotum Turdiman.

Qiq, Yuz, Ming aqrabolar etdilar mandin nufar,

Ne bala basti qaroyu toleyi shum Turdiman.

Rishtadek ming pech-u tob *ji'ami so'zon* din o'tar,

Bevujudi e'tibori *chashmi mardum* Turdiman

G'azalning maqta' qismida kelgan dastlabki *marada ji'ami so'zon*, keyingi misrada esa *chashmi mardum* so'zlari qo'llangan. Bu ifoda oqali yana *haya va igna teshig lektemalariga ishora* bor.

Ignadek teshikdan tuyadek sovuq kirar.

Mazkur maqol ham o'z ma'nosida, ham ko'chma ma'noda qo'llaniladi. O' ma'nosida qish faslida uy eshigi yoki demzasida mavjud tirqishdan sonari muzlatishga yetadigan sovuq kirishi mumkinligi nazarda tutilgan. Shuningdek, aholi qish kelishi old hamma joyni ta'mirlab, eshik qoqib kelayotgan sovuq kunlarni kutib olishga hoziril ko'rishi lozimligi ta'kidlangan. Ko'chma ma'noda esa arzimagan sato yoki kamchili tufayli ulkan rejarang ham barbod bo'lishi mumkinligi, yomon narsa va muammoni katta-kichigi yo'qligi e'tirof etilgan [10]

Bu maqolni to'g'ridan-to'g'ri shu ma'noda ham, "qish-qrovli kunlarga oldina hozirlik ko'rib qo'y, uyning telva-teshiklarini bekitib, sovuq kirmaydigan qili qo'y" ma'nosida ham, majozan "ozgina, kichkina kamchilikni, satolani nazar-pan qilmay yurma, shundan senga katta ziyon-zahmat yetishi mumkin, ehtiyoat bo'l" dega ma'noda ham qo'llaydilar. "Yolg'iz baloga indamasang- ko'payadi" degan maqol ha borki, uni keying aytilgan ma'noda qo'llaydilar [11]

Xalqimizda kichik kemptiklik ham katta muammolarga sabab bo'lishi haqida ko'pla maqollar mavjud. Shular jumlasidan "Ignadek teshikdan tuyadek sovuq kirar" maqol ham kiradi. Moddiy jihatdan qiynalgan odalarga yetkazilgan kichik bir zarar ham, uning hayotini qiynlashtirishga sabab bo'lishi haqida fikr yuritilgan.

Ignani teshigidan ham tuya o'tkaza oladi.

Ushbu maqol ikki ma'noda qo'llaniladi. Birinchidan, hayotda omadi chopgan, olg'ir, ishning ko'zini biladigan odamlarga nisbatan ushbu hikmat qo'llanib, ikkinchidan, g'am-tashvish yoki musibat sabab katta jussaning kuchayishi, ulkan imkoniyatlarning torayishiga ishoradir.

Kesakpolvon uning ta'zimiga e'tibor bermay piyolaga konyak quyib ichdi-da, gazak qilmay o'rnidan tirdi. "Qozi" itoatkor mulozim ko'rinishida uni ko'chaga qadar kuzatib bordi. "Lozim bo'lsa ignaning teshigidan nayani ham o'tkazib yubora olaman", deb katta ketuvchi "qozi" so'zining fe'li aynib turganini fahmlab, bunday kezlarda chorakta gap ham ortiqchaligini bilgani uchun lomimim demay, barcha ehtiromini ta'zim orqali izhor eta qoldi. Choyxona hovlisidagi mashina yonida turgan yigitlardan biri orqa eshikni ochdi. Ammo Kesakpolvon haydovchi o'rnini tomon yurdi. Uning maqsadini anglagan haydovchi darrov joyini bo'shatdi. Kesakpolvon "qozi"ga xayr ham demay, eshikni yopdi-da, mashinani yurgizdi. Kuzatuvchi yigitlar tushgan kulrang "Jiguli" beto'xtov ravishda unga ergashdi. "Qozi" kirgan vaqtda Kesakpolvon xayolini kishanlagan bo'lsa-da, yuragini qizdirayotgan g'alayon o'ini o'chira olmagan edi. Bu o'l choyxonadan uzoqlashgach, kishanni parchalab, yana sayollariga erk berib yubondi. Mashinani o'zi haydashidan maqsadi – ko'ngli yolg'izlikni qo'msaganidan edi.

Bu siming ma'nisiga etish uchun Fuzuliy yashagan davrga murojaat qilish kerak. O'sha davrdagi rivoyatlarni, maqola matallarni, hatto qo'shiqlarni sam bilmoq kerak. Bir rivoyatda odamlar Allohdan, ey tangrim, zindonda yotgan kofirlar qachon ozod qilinadi, deb so'rabdilar. Allox, tuya ignaning teshigidan o'tgandagina kofirlar ozod qilinadi, deb javob qilgan ekan. Fuzuliy ana shu rivoyatni g'azaliga asos qilib olgan. Ya'ni: "Mening g'amlarim shunchalik ko'pki, tuyaning ustiga ortsam, ko'tarolmay, ozib, ipdek bo'lib qoladi". Ipdek ozib qolgan tuya ignaning teshigidan bemalol o'tishi mumkin. Demak, kofirlar zindondan ozod qilinadi. Donlarning bu qadar bilimdonligiga qoyil qolishdi, tahsinlar o'qishdi [5]

Lingvokulturologiya – tilni madaniyat fenomenini asosida o'rganadigan, xalq nutqida, lisonida mavjud har qanday birlikni ularning o'zidagi madaniyat elementi bilan bog'lab tushuntiradigan fan. Tuya hamda Igra leksemalarning maqollarda bir necha o'rinda qo'llanilishi ham bejiz emas.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Берлинеров Х., Расулов Р. Ўзбек тилининг паремнологик дугати. – Т.: Ўзггуми, 1984. –Б. 286.
2. Imom al Buxoriy. Al jome as sahih. 1-kitob, – Т.: Qomuslar Bosh tahririyati, 1991. –Б. 403.
3. Injildan. Matto Xushxabari, 19-bob, 24-modda; Luqo Xushxabari, 18-bob, 25-modda.
4. Жураева Б. Ўзбек халқ мақоллари нақлланишининг лингвистик асослари ва прагматик хусусиятлари. - Т.: Академшаар, 2019. –Б. 221.
5. S.Ahmad.Umrin boyoni. –Toshkent. "Sharq" NMAK, 2008. –Б. 37.
6. Tohir Malik. Shaytanat 3-kitob, "Sharq" nashriyoti, - Toshkent, 2007. –Б. 12.
7. Qur'oni Karim. A'rof Surasi. 40 – oyat. "HILOL NASHR" nashriyot-manbasi. Ma'nolar tarjimai. – Б. 93.